

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1986

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΑΝΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ.— Συμβολή στη μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἀστικῶν οἰκισμῶν 1000-330 π.Χ., ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου*.

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ ἀνακοινώσω περιληπτικὰ τὰ πορίσματα ἐρευνῶν μου μὲ θέμα τὸν ἀστικὸ οἰκισμὸ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Αὐτὰ θὰ ἐκτεθοῦν σὲ μονογραφία ποὺ θὰ ἐκδοθεῖ ἀγγλικά μὲ τὸν τίτλο *A Contribution to the Study of the Greek Town 1000-330 B.C.*

1. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀστικοῦ οἰκισμοῦ

Οἱ ἱστορικοί, κοινωνιολόγοι, οἰκονομολόγοι καὶ κάθε ἄλλης εἰδικότητος ἐπιστήμονες ποὺ μελέτησαν τὸν ἀστικὸ οἰκισμὸ, ἄλλως πόλη, ἔδωσαν σ' αὐτὸν ποικίλους ὀρισμούς, ἐπειδὴ χρησιμοποίησαν διαφορετικὰ κριτήρια. Ὅλα συμπέονται σὲ μία ἑκατοντάδα. Λίγα ὅμως συμπέτουν σὲ ἓνα ὄρισμό, γιὰτὶ ὁ κάθε ὄρισμὸς συνδυάζει λίγα ἀπὸ αὐτά, ἄλλος ἄλλα.

Τὰ οἰκονομικὰ κριτήρια χρησιμοποιοῦνται πολὺ πιὸ συχνὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ἴσως δὲ λείπουν ἀπὸ κανένα ὄρισμό. Πολλοὶ ἐρευνητὲς μάλιστα περιορίζονται μόνον σ' αὐτά. Ἐκεῖ συναντῶνται ὁ Karl Marx, ὁ W. Sombart, ὁ Max Weber καί, ἔπειτα ἀπὸ αὐτοὺς πολλοὶ μὴ μαρξιστὲς μὲ τοὺς μαρξιστὲς. Ὁ Marx ἀποφάνθηκε ὅτι ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας σὲ τρεῖς κλάδους, τὸν ἀγροτικὸ, τὸν μεταποιητικὸ, καὶ τὸν ἐμπορικὸ, ὀδήγησε στὴ διαφοροποίηση τῆς πόλεως ἀπὸ τὸ χωριό,

* M. SAKELLARIOU, *Contribution à l'étude des habitats urbains en Grèce entre 1000 et 330 avant J.-C.*

γενικότερα τὴν ὑπαιθρο, καθὼς στὴν πόλιν συγκεντρώνονται ἐκεῖνοι ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ μεταποίηση καὶ τὸ ἐμπόριο, ἐνῶ ἡ ὑπαιθρος παραμένει χῶρος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. Ὁ Sombart ὄρισε τὴν πόλιν ὡς οἰκισμό, τοῦ ὁποῦ οἱ κάτοικοι ἀναλίσκουν ἀγροτικὰ προϊόντα παραγόμενα ἀπὸ ἄλλους. Ὁ Weber ἀπὸ τὴ μία μεριά ἔκαμε αὐστηρότερα τὰ οἰκονομικὰ κριτήρια, γιὰ τὴ πρόσθεσε τὴ λειτουργία κανονικῆς ἀγορᾶς· ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά δέχθηκε ὅτι ἓνας οἰκισμὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς πόλιν καὶ χωρὶς νὰ ἔχει ἀγορά, ἀρκεῖ νὰ στεγάζει πολιτικο-διοικητικὲς ἢ στρατιωτικὲς λειτουργίες. Οἱ διατυπώσεις τῶν οἰκονομικῶν κριτηρίων ἀπὸ τοὺς νεότερους —μαρξιστὲς καὶ μὴ, μονιστὲς καὶ μὴ— συμφωνοῦν στὰ ἀκόλουθα: ἡ πόλιν συγκεντρώνει δευτεροβάθμιες καὶ τριτοβάθμιες παραγωγικὲς λειτουργίες καὶ ἀναλίσκει προϊόντα τῆς πρωτοβάθμιας παραγωγῆς ποὺ ἀσκεῖται ἔξω ἀπὸ αὐτήν.

Πολὺ συχνὰ παρουσιάζονται στοὺς ὁρισμοὺς τῆς πόλεως κριτήρια κοινωνικά, πολιτικά, νομικά. Οἱ μαρξιστὲς τονίζουν ὅτι γίνεται μεταφορὰ ὑπεραξίας ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο στὴν πόλιν, ὅθεν οἰκονομική, πολιτικὴ καὶ νομικὴ ὑπεροχὴ τῆς δεύτερης. Πολλοὶ μὴ μαρξιστὲς συμφωνοῦν.

Πάντα ἀπὸ ἄποψη συχνότητος ἀκολουθοῦν ὡς κριτήρια τῆς πόλεως τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἔκτασις τοῦ οἰκισμοῦ, ἡ σχεδιασμένη δόμησις, τὰ τεχνικὰ ἔργα —ὁδοποιΐας, ὑδρεύσεως, ἀποχετεύσεως— καὶ δημοσίων κτηρίων.

Ὅσο περισσότερα εἶναι τὰ γνωρίσματα ποὺ ἀπαιτεῖ κανεὶς, γιὰ νὰ ἀναγνωρίσει ἓνα οἰκισμό ὡς πόλιν, καὶ ὅσο πιὸ ψηλὰ τοποθετεῖ τὴν ποιοτικὴ καὶ τὴν ποσοτικὴ στάθμη τους, τόσο πιὸ πολὺ περιορίζει τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τοῦ ὁρισμοῦ του. Ὅσο λιγότερα εἶναι τὰ γνωρίσματα ποὺ ἀπαιτεῖ καὶ ὅσο πιὸ χαμηλὰ τοποθετεῖ τὴν στάθμη τους, τόσο πιὸ πολὺ μεγαλώνει τὴ χορεία τῶν πόλεων.

Ἐρωτᾶται λοιπόν: δὲν ὑπάρχουν ἀντικειμενικὰ κριτήρια ἀξιολογήσεως τῶν γνωρισμάτων τῆς πόλεως; Ἴδου ἡ ἀπάντησή μου.

1) Τὰ πιὸ σημαντικὰ ἀπὸ τὰ προτεινόμενα κριτήρια διακρίνονται σὲ τρεῖς κατηγορίες: εἶναι οἱ λειτουργίες τῆς πόλεως, τὰ δημογραφικὰ καὶ τὰ οἰκιστικὰ μεγέθη καὶ ὅσα ἀναφέρονται γενικὰ στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς. Οἱ λειτουργίες τῆς πόλεως εἶναι οἰκονομικὲς, πολιτικο-διοικητικὲς καὶ στρατιωτικὲς. Τὰ δημογραφικὰ καὶ οἰκιστικὰ μεγέθη δὲ χρειάζονται ἐξήγησις. Ἡ ποιότητα ζωῆς καλύπτει ἓνα πλατὺ φάσμα ἀπὸ τὴν ὑλικο-τεχνικὴ ὑποδομὴ ὡς τὸν πνευματικὸ βίον καὶ τὴν αἰσθητικὴν. Εἶναι αὐτόδηλον ὅτι οἱ λειτουργίες εἶναι πιὸ ἀποφασιστικὲς παρὰ τὰ δημογραφικὰ καὶ οἰκιστικὰ μεγέθη καὶ οἱ συνθήκες διαβιώσεως τῶν κατοίκων. Καὶ μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν ὑπερέχουν οἱ οἰκονομικὲς. Πράγματι κανεὶς οἰκισμὸς δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πόλιν, ἂν δὲ συγκεντρώνει παραγωγικὲς δραστηριότητες δεύ-

τερου και τρίτου βαθμού· ενώ υπάρχουν πόλεις που δεν είναι πρωτεύουσες κρατών ή διοικητικών περιφερειών, έδρες στρατιωτικών μονάδων και φρουρών.

2) 'Αλλά για να χαρακτηριστεί ένας οικισμός πόλη, ποιοι κλάδοι, δευτεροβάθμιοι και τριτοβάθμιοι, πρέπει να λειτουργούν σ' αυτόν; πόσος ο ελάχιστος αριθμός ατόμων πρέπει να εργάζονται σ' αυτούς; πόσος ο όγκος και ποιά ή αξία της παραγωγής τους; Δυστυχώς, αυτές οι ερωτήσεις δεν επιδέχονται απάντηση. Δεν έχουμε τέτοια στοιχεία παρά για ελάχιστες πόλεις και μόνο κατά τη σύγχρονη εποχή. 'Αλλά και αν είχαμε, θα αντιμετωπίζαμε πρόβλημα αντικειμενικών κριτηρίων. Δέ μένει άλλη λύση από τὸ να επέλθει συμφωνία σ' ένα συμβατικό κριτήριο. Αυτό υπάρχει. 'Απαντᾷ σὲ πολλοὺς ὀρισμούς τῆς πόλεως: εἶναι ἡ λειτουργία ἀγορᾶς. Μὲ αὐτὰ λοιπὸν τὰ κριτήρια πρέπει νὰ γίνεται καὶ ἡ διάκριση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν οικισμῶν σὲ πόλεις καὶ κῶμες. 'Ὅστοςο πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη καὶ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ὀρολογία. Οἱ "Ἕλληνες ὀνομάζαν «πόλεις» καὶ οικισμούς που δὲν εἶναι πόλεις σύμφωνα μὲ τὰ σημερινὰ κριτήρια· ἀντίθετα δὲν ὀνόμαζαν «πόλεις» οικισμούς (π.χ. τὸν Πειραιᾶ) που σήμερα λογίζονται πόλεις· τέλος δὲν εἶχαν ἰδιαίτερη λέξη γιὰ τὸν «ἀστικό οἰκισμό». Συμπέρασμα: δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε πόλη κάθε οἰκισμό που ἀναφέρεται στὶς πηγές ὡς πόλις· δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείουμε ἀπὸ τὶς πόλεις οἰκισμούς που δὲ χαρακτηρίζονται ἔτσι ἀπὸ τὶς πηγές μας.

2. Οἱ συνιστώσες τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων

'Η μελέτη τοῦ οἰκιστικοῦ φαινομένου ἔχει ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὴν τυπολογία τῶν πόλεων, καὶ γενικὰ καὶ ειδικὰ ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ πράγματα. Μὲ ἀναφορά στὴν ἀρχαιότητα οἱ κυριότεροι τύποι εἶναι ὁ ἀγροτικός, ὁ μεταποιητικός, ὁ ἐμπορικός καί, ἀπὸ ἄλλη ἄποψη, ὁ καταναλωτικός.

'Αγροτικὴ λέγεται ἡ πόλη ἐκεῖνη που μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή. Αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ἀποδίδεται ἀπὸ μερικούς σὲ πόλη που συγκεντρώνει ὅλον τὸν πληθυσμὸ οἰκονομικῆς περιφέρειας, ἀπὸ ἄλλους σὲ πόλη, τῆς ὁποίας ὁ πληθυσμὸς ἔχει παραμείνει ἀγροτικός κατὰ πλειονότητα, τῆς ὁποίας τὸ προῖον προέρχεται σὲ μεγάλο ποσοστὸ ἀπὸ ἀγροτικὲς πηγές καὶ ἡ ὁποία, ἀν εἰσάγει ξένα προϊόντα, τὰ πληρώνει μὲ ἀγροτικά. Στὴν πραγματικότητα οἱ δύο τοῦτες παραλλαγές δὲν ἀποκλείονται ἀμοιβαῖα. Κάθε μία ἰσχύει ὑπὸ διαφορετικὲς συνθήκες. 'Η πρώτη προϋποθέτει ἀστικό οἰκισμό που δὲ συνδυάζεται μὲ ἕνα ἢ περισσότερους οἰκισμούς τύπου κώμης· πράγματι σὲ τέτοια περίπτωση ὁ ἀστικός οἰκισμὸς, μόνος οἰκισμὸς μιᾶς οἰκονομικῆς περιφέρειας, δὲ μπορεῖ παρά νὰ στεγάζει ὀλόκληρο τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ. 'Η δεύτερη παραλλαγή

ἀδιαφορεῖ ἂν ὁ ἀστικός οἰκισμὸς εἶναι ὁ μόνος οἰκισμὸς σὲ μία οἰκονομικὴ περιφέρεια. Μεταποιητικὲς ἢ ἐμπορικὲς λέγονται οἱ πόλεις ἐκεῖνες τῶν ὁποίων ἡ παραγωγὴ ἔχει ἀνεπτυγμένο εἶτε τὸ μεταποιητικὸ κλάδο στὴ μία περίπτωση, τὸ ἐμπόριο στὴν ἄλλη. Καταναλωτικὲς λέγονται εἰ πόλεις μὲ βάση ἓνα κριτήριον διαφορετικῆς ὑφῆς ἀπὸ τὰ προηγούμενα: τὸ βάρος δὲν πέφτει στὸν παραγωγικὸ κλάδο, ἀλλὰ στὴν κατανάλωση, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ὑπολογίζεται τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τῶν κατοίκων πού, ἐνῶ εἶναι ἱκανοὶ πρὸς ἐργασία, δὲ μετέχουν στὴν παραγωγὴ, ἀλλὰ συγκαταριθμοῦνται στοὺς καταναλωτές. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ μὲ αὐτὸ τὸ νόημα καταναλωτὲς ἦσαν μεγάλοι γαιοκτῆτες, πού ἀπολάμβαναν εἰσοδήματα ὑπὸ μορφή γαιοπροσόδων, ἐνοικίων, τόκων. Πρῶτος ὁ K. Bücher χαρακτηρίσει τίς πόλεις τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ὡς «κυρίως κέντρα καταναλώσεως» καὶ πρόσθεσε ὅτι οἱ κάτοικοί τους ἦσαν ἰδιοκτῆτες γῆς καὶ ἀποζοῦσαν ἀπὸ αὐτὴν, ἀδιάφορο ἂν τὴν καλλιεργοῦσαν αὐτοπροσώπως ἢ μὲ ἐνοικιαστῆς ἢ μὲ δούλους. Ὁ W. Sombart ἀποφάνθηκε ὅτι οἱ ἀρχαῖες πόλεις ἰδρύθηκαν ἀπὸ γαιοκτῆτες-καταναλωτῆς. Ὁ Max Weber ὄρισε ὡς καταναλωτικὴ τὴν πόλιν πού κατοικεῖται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ εἰσοδηματίες-καταναλωτῆς, ὡς ἐκ τούτου ἀπολαμβάνει εἰσοδήματα μὲ βάση ὀρισμένα δικαιώματα καὶ ἀναλίσκει περισσότερα ἀγροτικά ἀπὸ ὅσα παράγει. Ὁ M. I. Finley τόνισε ὅτι καταναλωτικὲς πόλεις ὑπῆρξαν σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὑπέδειξε ὀρισμένα δείγματα.

Αὐτοὶ ὅμως οἱ τύποι πόλεως δὲν ἐμφανίζονται καθαροὶ στὴν πραγματικότητα. Ἡ ἴδια ἀρχαία πόλις μποροῦσε νὰ εἶναι σύγχρονα «ἀγροτικὴ» καὶ «καταναλωτικὴ», ἀκόμη «πολιτικὸ κέντρο» καὶ «φρούριον». Αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἀναγνωρίζεται καὶ ἀπὸ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς εἰσηγητῆς καὶ χρῆστες αὐτῶν τῶν τύπων. Ὡστόσο νομίζουν ὅτι μποροῦν νὰ ἰσχύουν, ἂν θεωρηθοῦν ἐνδεικτικὲς τοῦ ἐπικρατέστερου χαρακτήρα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν μποροῦν νὰ συγκριθοῦν καὶ ἀπὸ τὴ φύση τους καὶ ἀπὸ ἔλλειψη οἰκονομετρικῶν δεδομένων.

Ὡστόσο οἱ ἔννοιες «ἀγροτικός», «καταναλωτικός», ἀκόμη «μεταποιητικός», «ἐμπορικός», «πιστωτικός» ἢ, σ' ἄλλη σφαῖρα, «πολιτικὸ κέντρο», «στρατιωτικὴ βάση» καὶ ἄλλες ἀνταποκρίνονται σὲ πραγματικότητες πού συνθέτουν τὸν χαρακτήρα μιᾶς πόλεως. Εἶναι συνιστώσες ἢ παράμετροι, πού ἐμφανίζονται μὲ διάφορους συνδυασμοὺς ἀπὸ τὴ μία πόλις σ' ἄλλη, ἀκόμη καὶ ἀπὸ μία ἐποχὴ σ' ἄλλη τῆς ἴδιας πόλεως. Ἄν ἡ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς τίς συνιστώσες μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ ἢ νὰ ἐκτιμηθεῖ κατ' ἄλλον τρόπο, μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν ἑαυτὸ τῆς συγχρονικὰ καὶ διαχρονικὰ.

Ἡ μελέτη τοῦ ἀστικοῦ φαινομένου στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα πρέπει νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ ὅλες τίς παραμέτρους ἐξαντλώντας τίς δυνατότητες τοῦ ἀποδεικτικοῦ

ύλικού. Κατ' αὐτὴ τὴ μελέτη πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψη καὶ τὸ ἂν ἡ πόλη ἦταν ἢ δὲν ἦταν ὁ μόνος οἰκισμὸς τοῦ κράτους.

Στὴν περίπτωση πού ἡ πόλη ἦταν ὁ μοναδικὸς οἰκισμὸς μέσα σὲ μία ἐπικράτεια, ἀναγκαστικὰ στέγαζε ὅλους τοὺς ἀγρότες καὶ ὅλους τοὺς καταναλωτὲς αὐτῆς τῆς ἐπικράτειας· εἶχε λοιπὸν πολὺ σημαντικὴ ἀγροτικὴ καὶ πολὺ σημαντικὴ καταναλωτικὴ συνιστώσα. Ἡ ἀγροτικὴ συνιστώσα ἦταν ὑψηλοβάθμια ἀκόμη καὶ σὲ πόλεις πού εἶχαν ἀναπτύξει πολὺ τίς καθ' αὐτὸ ἀστικές δραστηριότητες, τὴ δευτεροβάθμια καὶ τὴν τριτοβάθμια. Μία μαρτυρία γιὰ τὴν Κύζικο μᾶς δίνει τὸ μέτρο: αὐτὴ ἡ πόλη διακρινόταν γιὰ δύο («ἀστικές») ἐπιδόσεις· ἦταν κέντρο ἐκκαθαρίσεως ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μεταξὺ τῶν ἐμπορευομένων στὸν Εὐξείνιο Πόντο καὶ τὸ νόμισμά της εἶχε διεθνῆ κυκλοφορία· ὅμως ὁ ἀγροτικὸς τομέας τῆς οἰνομίας της ἦταν τόσο ἐκτεταμένος, ὥστε τὸ 319, σὲ μία ζαφνικὴ ἐπίθεση πού δέχθηκε, ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους της βρέθηκαν μέσα στὰ τείχη, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐργάζονταν στοὺς ἀγρούς.

Ὅταν ὅμως ἡ ἐπικράτεια εἶχε ἐπὶ πλεόν τῆς πόλεως ἀστικούς οἰκισμούς, δὲν ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ στεγάζει μεγάλο ποσοστὸ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἔτσι νὰ ἔχει πολὺ σημαντικὴ ἀγροτικὴ συνιστώσα. Ἄλλὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση οἱ ἀρχαῖες πόλεις ἐντονότατα ἀγροτικές. Ἡ Ἀττικὴ εἶχε πολλὰ χωριά καὶ ἡ Ἀθήνα ἦταν, κατὰ τοὺς ἀρχαῖκούς καὶ τοὺς κλασσικούς χρόνους, ἡ περισσότερο ἀστοποιημένη πόλη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Παρὰ τοῦτο, κατὰ τὸ τέλος τοῦ βου αἰώνα π.Χ., ἐνῶ ἡ Ἀθήνα συγκέντρωνε ποσοστὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς πού ὑπολογίζεται μεταξὺ τοῦ ἐνὸς τρίτου καὶ τῶν δύο ἐβδόμων, ὁ μισὸς πληθυσμὸς της ἦταν ἀγροτικός. Ἐνα αἰὼνα ἀργότερα ἡ ἀστικὴ περιοχὴ συγκέντρωνε τὸν μισὸ πληθυσμὸ τοῦ κράτους καὶ τὰ τρία τέταρτα τοῦ ἀγροτικοῦ. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἶναι, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, ὀριακά.

Οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικὲς πόλεις συγκέντρωναν ὅλο τὸ καταναλωτικὸ μέρος τοῦ πληθυσμοῦ (μὲ τὸν ὀρισμὸ πού δόθηκε πιὸ πάνω) εἴτε ἦσαν οἱ μόνοι οἰκισμοὶ τῆς ἐπικράτειας εἴτε περιβάλλονταν ἀπὸ χωριά. Οἱ εἰσοδηματίες-καταναλωτὲς κατοικοῦσαν ἀποκλειστικὰ στὴν πόλη. Ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ἑλληνικὲς πόλεις δημιουργήθηκαν κατὰ κανόνα ἀπὸ μεγάλους γαιοκτῆτες καρπωτὲς γαιοπροσόδων, ἐνοικίων, τόκων δὲ στέκει. Τοῦτο ὅμως εἶναι βέβαιο γιὰ μερικὲς πόλεις.

3. Πόλη καὶ ὕπαιθρος

Ἐπειδὴ οἱ ἀστικοὶ οἰκισμοὶ διαδραματίζουν διαφορετικὸ ρόλο ἀπὸ τὴν ὕπαιθρο στὴν καθόλου παραγωγὴ ἀγαθῶν καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἔχει ἐπιπτώσεις

οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές, ή σχέση πόλεως και ύπαιθρου είναι αντικείμενο συνεχούς μελέτης σε παγκόσμια κλίμακα και σε όλα τα επίπεδα, από το επίπεδο των συγκεκριμένων πόλεων ως το επίπεδο των γενικεύσεων και των αφαιρέσεων. "Όσον αφορά την ελληνική αρχαιότητα υπάρχουν σημαντικές μελέτες για λίγες συγκεκριμένες πόλεις, αλλά ύστερεί ή έρρινα από γενική άποψη. "Έτσι συναντούμε συχνά σύντομες παραλλαγές τής επίσης σύντομα διατυπωμένης ιδέας του Marx για τις σχέσεις πόλεως και ύπαιθρου. "Όπως είναι γνωστό, ο Marx γνωμάτευσε ότι ή πόλη άντλει οικονομικά όφέλη από την ύπαιθρο και, όταν συντρέχουν όρισμένες συνθήκες, ό πληθυσμός τής πόλεως αποκτά κοινωνική και πολιτική ύπεροχή άπέναντι στον πληθυσμό τής ύπαιθρου. Αυτό το σχήμα διατυπώθηκε από παρατηρήσεις δεδομένων από τή δυτική Εύρώπη κατά το μεσαιώνα και τους νεότερους χρόνους που προβλήθηκαν σε άρχαίους άνατολικούς πολιτισμούς καθώς και στον έλληνορωμαϊκό. Τόν τελευταίο καιρό όμως διαγράφεται μία τάση μεταξύ μαρξιστών ιστορικών να εισαγάγουν κάποιες άποχρώσεις, έπειδή δέ μπορούν να άγνοήσουν μερικά γεγονότα. "Έτσι άνάμεσα σ' άλλες έχει γραφεί ότι το μαρξικό σχήμα έφαρμόζεται στην ελληνική πραγματικότητα μόνον όταν ό πληθυσμός τής ύπαιθρου δέν ήταν όμοεθνης με τον πληθυσμό τής πόλεως.

"Όταν όμως λάβει κανείς ύπ' όψη το σύνολο των δεδομένων που διαθέτουμε, άποκομίζει την ακόλουθη εικόνα.

Περίπτωση πρώτη: το κράτος (Πόλη) έχει ένα μόνον οικισμό, ένω ή ύπαιθρος είναι άκατοίκητη. Σ' αυτή την περίπτωση ό μοναδικός οικισμός συγκεντρώνει άναγκαστικά το σύνολο του πληθυσμοϋ: έλεύθερους και δούλους· πλούσιους και πτωχούς· ιδιοκτήτες και μή· προνομιούχους και μή. "Όλες οι διαστρωματώσεις, οικονομικές, κοινωνικές, νομικές, πολιτικές είναι όριζόντιες και περιορίζονται στην πόλη.

Περίπτωση δεύτερη: το κράτος (Πόλη) έχει ένα άστικό οικισμό και ένα ή περισσότερους άγροτικούς (έστω και μόνον άγροικίες κατοικούμενες διαρκώς). Σ' αυτή την περίπτωση μπορούμε να έχουμε τις έξής ύποπεριπτώσεις: α) οι προνομιούχες κατηγορίες του πληθυσμοϋ είναι συγκεντρωμένες στην πόλη, οι μή προνομιούχες, αντίθετα, άπλώνονται στην πόλη και στην ύπαιθρο· β) προνομιούχοι και μή προνομιούχοι άπλώνονται στην πόλη και στην ύπαιθρο. "Έτσι ή δεύτερη ύποπερίπτωση ταυτίζεται με την πρώτη περίπτωση ως προς την καθολική όριζόντια διαστρωμάτωση, με τή διαφορά ότι αυτή καλύπτει και πόλη και ύπαιθρο· ή δεύτερη ύποπερίπτωση εισάγει τον κάθετο χωρισμό των προνομιούχων στο άστικό κέντρο, ένω οι μή προνομιούχοι διαστρωματώνονται όριζόντια σε πόλη και ύπαιθρο.

Έχουμε όμως και μερικές ιδιότυπες περιπτώσεις: τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων, τοῦ κράτους τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τοῦ κράτους τῶν Μακεδόνων.

Τὸ κράτος (Πόλη) τῶν Ἀθηναίων εἶχε κατὰ τὴν κλασσικὴ ἐποχὴ ἓνα πρωτεύοντα ἀστικὸ οἰκισμό, δύο τουλάχιστον δευτερεύοντες ἀστικούς οἰκισμούς (τὸν Πειραιᾶ καὶ τὸ Λαύριο) καὶ πολλές κῶμες. Ἡ διαστροφώταση ὄλων τῶν κατηγοριῶν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐλεύθερων καὶ δούλων, ἰδιοκτητῶν καὶ μὴ, προνομιούχων καὶ μὴ, ἦταν ὀριζόντια καθ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἐπικράτειας.

Τὸ κράτος τῶν Λακεδαιμονίων εἶχε μία ἐσωτερικὴ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ περιοχὴ, τῶν Σπαρτιατῶν, καὶ μία ζώνη ὅπου ἀνήκαν πολλές οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς περιοχές, τῶν περιοίκων. Τὸ κράτος τῶν Σπαρτιατῶν εἶχε ἓνα οἰκισμό, ὅπου κατοικοῦσαν οἱ ἴδιοι, καὶ ἀγροικίες, ὅπου κατοικοῦσαν οἱ εἰλωτες. Ὁ οἰκισμὸς τῶν Σπαρτιατῶν δὲν εἶχε ἀστικὸ χαρακτήρα, γιατί δὲ στέγαζε παραγωγικὲς δραστηριότητες δευτέρου καὶ τρίτου βαθμοῦ· δὲν εἶχε οὔτε ἀγροτικὴ συνισταμένη, γιατί οἱ κάτοικοί του δὲν ἀσχολοῦνταν μὲ ἀγροτικὲς ἐργασίες· ἦταν ἀποκλειστικὰ καταναλωτικὸς, γιατί οἱ Σπαρτιάτες παραγωγικῆς ἡλικίας δὲ συνέβαλλαν καθόλου στὴν παραγωγή, ἀλλὰ κατανάλισκαν τὴ γαιοπρὸσοδο ποὺ ἔπαιρναν ἀπὸ τοὺς εἰλωτες. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σπάρτης διακρινόταν ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ τῆς ὑπαίθρου σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα: τὸ οἰκονομικὸ, τὸ κοινωνικὸ, τὸ νομικὸ καὶ τὸ πολιτικὸ. Τὰ κράτη (Πόλεις) τῶν Λακεδαιμονίων εἶχαν τὴν ἴδια χωροταξικὴ ὀργάνωση καὶ τὸ ἴδιο οἰκονομικὸ, κοινωνικὸ, νομικὸ καὶ πολιτικὸ. Πράγματι φαίνεται ὅτι καὶ οἱ περίοικοι εἶχαν εἰλωτες. Ἀλλὰ οἱ οἰκισμοὶ τῶν περιοίκων διέφεραν ἀπὸ τὴ Σπάρτη, γιατί αὐτοὶ εἶχαν ἀστικὴ συνισταμένη. Σὲ κάθε κράτος περιοίκων ἐπαναλαμβάνονταν λιπὸν ἡ διάκριση ἀστικοῦ κέντρου καὶ ὑπαίθρου. Ἀλλὰ σ' ἀνώτερο ἐπίπεδο ἡ Σπάρτη εἶχε διμερεῖς οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις μὲ κάθε κράτος (Πόλη) περιοίκων. Οἱ περίοικοι ὕφειλαν νὰ συστρατεύονται μὲ τοὺς Σπαρτιάτες καὶ γενικότερα δὲν εἶχαν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτονομία τους ἦταν περιορισμένη. Οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων δὲν εἶναι σαφεῖς. Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ εἰκασθεῖ ὅτι οἱ Σπαρτιάτες ἐφοδιάζονταν μὲ προϊόντα τῆς δευτεροβάθμιας παραγωγῆς τῶν περιοίκων ὑπὸ μορφή ὑποχρεωτικῶν εἰσφορῶν. Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἐπίπεδο ὑπῆρχε μία μεταφορὰ ὑπεραξίας ἀπὸ περιοίκους ἀσχολουμένους στὴ δευτεροβάθμια παραγωγή στοὺς Σπαρτιάτες, ἄρα οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ὑπεροχὴ τοῦ πληθυσμοῦ ἑνὸς μὴ ἀστικοῦ οἰκισμοῦ ἐπάνω σὲ πληθυσμοὺς πολλῶν ἀστικῶν πληθυσμῶν. Πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ, ἂν ἴδιες σχέσεις ὑπῆρχαν ἐπίσης στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωρικῶν κρατῶν (Πόλεων) τῆς Κρήτης.

Τὸ βασίλειο τῶν Μακεδόνων εἶχε ἀστικούς οἰκισμούς. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀποστάτησαν ἀπὸ τὸ βασίλειο γιὰ μερικὰ χρονικὰ διαστήματα. Ὅσον καιρὸ ἀνῆ-

καν σ' αυτό είχαν τοπική αυτοδιοίκηση υπό τὸν ἔλεγχον βασιλικῶν ὑπαλλήλων. Ἄλλὰ ποιά ἦταν ἡ θέση τους στὸ κύκλωμα τῆς διακινήσεως ἀγαθῶν; Πρέπει νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τους ἦταν ἀγροτικό, ὅχι ὅμως καὶ ὅτι εἶχαν ὑποτεταγμένους πληθυσμούς στὴν ὑπαιθρο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά εἶναι προφανές ὅτι αὐτὲς οἱ πόλεις προμήθευαν τὸ βασίλειο μὲ προϊόντα δεύτερου βαθμοῦ καὶ δι-εξῆγαν τὴ διακίνηση τῶν ἐμπορευμάτων. Ἄλλὰ ἐρωτᾶται: μήπως τὰ προϊόντα τους καὶ οἱ ὑπηρεσίες τους δὲν ἀγοράζονταν ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει ἀπὸ τὸ κράτος, ἀλλὰ λαμβάνονταν ὑπὸ μορφὴ ὑποχρεωτικῶν προσφορῶν; καὶ γενικότερα ὑπῆρχε ἢ ὄχι μεταφορὰ ὑπεραξίας ἀπὸ τὶς πόλεις στὸ κράτος;

4. Τύποι ἀστοποιήσεως ἐλληνικῶν οἰκισμῶν

Στὴ γενικὴ θεωρία περὶ ἀστοποιήσεως ἐπαναλαμβάνεται συχνὰ ἡ μαρξικὴ ἀποψη, ἀκόμη καὶ μεταξὺ μὴ μαρξιστῶν, ἐνῶ ἄλλες ὑποθέσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τοῦ Max Weber, ἀπηχοῦνται σπάνια. Οἱ ἴδιες τάσεις παρουσιάζονται καὶ στὴν εἰδικὴ βιβλιογραφία ποὺ ἀφορᾷ τὶς ἐλληνικὲς πόλεις. Ἄλλὰ ἐγγύτερη μελέτη τῶν ἐλληνικῶν δεδομένων δείχνει μιὰ μεγάλη ποικιλία διαδικασιῶν ἀστοποιήσεως.

1) Ὁ ἀστικός οἰκισμὸς (α) ἄλλοτε ἐξελίσσεται ἀπὸ ἓνα προαστικὸ (β) ἄλλοτε ἔχει αὐτὴ τὴν ιδιότητα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

2) Ὁ προαστικός οἰκισμὸς (α) ἄλλοτε εἶναι ἔδρα κράτους, (β) ἄλλοτε δὲν εἶναι.

3) Ὁ ἀστοποιημένος πρῶην προαστικός οἰκισμὸς ποὺ δὲν ἦταν ἔδρα κράτους (α) ἄλλοτε γίνεται ἔδρα κράτους (β) ἄλλοτε παραμένει στὰ πλαίσια τοῦ κράτους, στὸ ὅποιο ἀνῆκε.

4) Ὁ ἀστοποιούμενος οἰκισμὸς (α) ἄλλοτε διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὶς κῶμες τῆς ἴδιας ἐπικράτειας, (β) ἄλλοτε εἶναι καὶ μένει μόνος.

5) Ὁ ἐξ ἀρχῆς ἀστικός οἰκισμὸς εἶναι πάντοτε ἔδρα κράτους, εἴτε (α) κτί-ζεται ἀπὸ ἀποίκους, εἴτε (β) συνοικίζεται ἀπὸ κατοίκους οἰκισμῶν τῆς περιοχῆς.

6) Οἱ οἰκισμοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προέρχονται οἱ ἰδρυτὲς μιᾶς νέας πόλεως τῆς προηγουμένης περιπτώσεως, εἶναι (α) ἄλλοτε κῶμες, (β) ἄλλοτε πόλεις.

Οἱ συνδυασμοὶ τῶν συντεταγμένων ποὺ προαναφέρθηκαν σχηματίζουν πολ-λοὺς τύπους. Δέκα ἀπὸ αὐτοὺς μαρτυροῦνται ἱστορικά.

Τύπος Α'. Προαστικός οἰκισμὸς, ἔδρα-κράτους, ἐξελίσσεται σὲ ἀστικό, δὲν περιβάλλεται ἀπὸ χωριὰ (1α+2α+4β). Εἶναι ὁ πιὸ συνηθισμένος τύπος ἀστοποι-ήσεως στὸν ἐλληνικὸ χῶρον.

Τύπος Β'. Προαστικός οἰκισμὸς, ἔδρα κράτους, ἐξελίσσεται σὲ ἀστικό, πε-

ριβάλλεται από χωριά ($1\alpha+2\alpha+4\alpha$). Έχει λίγα παραδείγματα. 'Ανάμεσά τους μπορούν να αναφερθούν η 'Αθήνα, η Κόρινθος.

Τύπος Γ'. Προαστικός οικισμός που δέν ήταν έδρα κράτους, εξελίσσεται σε αστικό και γίνεται έδρα κράτους, ανεξάρτητου ή μέλους όμοσπονδίας· δέν περιβάλλεται από χωριά ($1\alpha+2\beta+3\alpha+4\beta$). 'Υπάρχουν πολλά παραδείγματα, ιδίως πόλεων μέσα σε πλαίσια όμοσπονδιών.

Τύπος Δ'. Προαστικός οικισμός που δέν ήταν έδρα κράτους, εξελίσσεται σε αστικό και γίνεται έδρα κράτους, ανεξάρτητου ή μέλους όμοσπονδίας, περιβάλλεται από χωριά ($1\alpha+2\beta+3\alpha+4\alpha$). 'Υπάρχουν λίγα παραδείγματα, ιδίως πόλεων μέσα σε όμοσπονδίες.

Τύπος Ε'. Προαστικός οικισμός που ήταν έδρα συστήματος δήμων ή «μερών» (προπολιτικού ή πολιτικού), εξελίσσεται σε αστικό, περιβάλλεται από χωριά ($1\alpha+2\alpha$ ή $3\alpha+4\alpha$). 'Ός παραδείγματα μπορούν να μνημονευθούν τὰ Μέγαρα, ή Πάτρα, τὸ Αἴγιον.

Τύπος ζ'. Προαστικός οικισμός που δέν ήταν έδρα κράτους, εξελίσσεται σε αστικό, δέ γίνεται έδρα κράτους, ἀλλὰ παραμένει στὰ πλαίσια εκείνου στοῦ ὁποῖο ἀνήκε· χωρὶς χωριά ($1\alpha+2\beta+3\beta+4\beta$). Τὰ σχετικὰ παραδείγματα ἀφοροῦν πόλεις τοῦ μακεδονικοῦ κράτους.

Τύπος Ζ'. 'Αστικός οικισμός· ιδρύεται από ἀποίκους που συγχρόνως ιδρύουν κράτος (Πόλη) χωρὶς χωριά ($1\beta+4\beta+5\alpha$). Σ' αὐτὸν τὸν τύπο ἀνήκουν πολλές πόλεις στὸν ἀποικιακὸ χῶρο γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο καὶ τὸν Εὐξείνιο Πόντο.

Τύπος Η'. 'Αστικός οικισμός, ιδρύεται ἀπὸ κατοίκους κωμῶν· γίνεται έδρα κράτους (Πόλεως)· οἱ κῶμες διατηροῦνται ($1\beta+2\alpha+4\alpha+5\beta+6\alpha$). Αὐτὸς ὁ τύπος ἐκπροσωπεῖται π.χ. ἀπὸ τὴ Σικυώνα καὶ τὴν Ἡλιδα.

Τύπος Θ'. 'Αστικός οικισμός, ιδρύεται ἀπὸ κατοίκους κωμῶν· γίνεται έδρα κράτους (Πόλεως)· οἱ κῶμες ἐγκαταλείπονται ($1\beta+4\beta+5\beta+6\beta$). 'Ός παράδειγμα μπορεῖ νὰ μνημονευθεῖ ἡ Μαντίνεια.

Τύπος Ι'. 'Αστικός οικισμός· ιδρύεται ἀπὸ κατοίκους πόλεων· γίνεται έδρα κράτους (Πόλεως)· οἱ πόλεις ἐγκαταλείπονται ($1\beta+4\beta+5\beta+6\beta$). Σ' αὐτὸν τὸν τύπο ὑπάγεται ἡ Μεγαλόπολη.

5. Διαχρονική καὶ συγχρονική ἱστορία τῆς ἀστοποίησης

Ἡ ἔρευνα περὶ τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἀστικῶν οικισμῶν δέν ἔχει ἀσχοληθεῖ συστηματικὰ μὲ τὴ διαχρονική καὶ συγχρονική ἐξέλιξη τῆς ἀστοποίησης. Μέσα σ' αὐτὸ τὸν χῶρο προβλημάτων ἔχει θίξει μόνον τὴν ἐμφάνιση τῶν ἀρχαιο-

τέρων αστικῶν οἰκισμῶν, τὴν ἱστορία πολὺ λίγων αστικῶν οἰκισμῶν καὶ τὴν ἔναρξη τοῦ φαινομένου τῆς ἀστοποιήσεως. Σχετικὰ μὲ τὸ τελευταῖο ζήτημα ἔχουν προταθεῖ οἱ ἀκόλουθες χρονολογίες: 9ος-8ος αἰώνας, μὲ ἐπιχείρημα τὴν τότε πολεοδομία τῆς Παλαιᾶς Σμύρνης· τέλος τοῦ 8ου καὶ ἀρχὴ τοῦ 7ου αἰώνα, χωρὶς ἐπιχειρήματα· τέλος τοῦ 7ου καὶ ἀρχὴ τοῦ 6ου, μὲ ἐπιχείρημα τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀστοποιήσεως συγχρονίζεται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας· 6ος αἰώνας καὶ ἀρχὴ τοῦ 5ου, μὲ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀστοποίηση συμβαδίζει μὲ πολὺ προχωρημένη πολεοδομία καὶ τὴν ἀνέγερση τειχῶν περὶ τὸν οἰκισμὸν.

Μία διαχρονικὴ καὶ συγχρονικὴ ἐπισκόπηση τῆς ἀστοποιήσεως ἀφορᾷ στὴ διαδικασία τῆς ἀστοποιήσεως, ὅχι στὴν ἱστορία τοῦ αστικοῦ φαινομένου ποὺ ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὶς μετὰ τὴν ἀστοποίηση ἐξελίξεις. Ἡ ἀπουσία διαχρονικῆς ἐπισκοπήσεως εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὶς διολισθήσεις, τὰ ἀμαλγάματα καὶ τὶς γενικεύσεις ποὺ παρατηροῦνται στὴν ἔρευνα. Ἡ διαχρονικὴ μελέτη ὅχι μόνον θὰ συντελέσει στὴ διόρθωση αὐτῶν τῶν ἀδυναμιῶν, ἀλλὰ καὶ θὰ τακτοποιήσει τὰ ἐπὶ μέρους φαινόμενα κατὰ τὴ χρονικὴ διαδοχὴ τους. Ὡστόσο ἡ διαχρονικὴ μελέτη ἀφήνει κενά: δὲ μᾶς δείχνει τί μένει ἐκτὸς ἀστοποιήσεως σὲ κάθε βῆμα ἀστοποιήσεως. Αὐτὸ τὸ κενὸ μπορεῖ νὰ τὸ καλύψει ἡ συγχρονικὴ μελέτη.

Τὰ κριτήρια τῆς ἀστοποιήσεως δὲ μποροῦν νὰ εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ διακρίνουν ἕναν αστικὸ οἰκισμὸ ἀπὸ ἕναν οἰκισμὸ ποὺ δὲν εἶναι αστικός. Πιὸ πάνω τονίσθηκε ὅτι τὰ πιὸ ἀποφασιστικὰ ἀπὸ ὅλα τὰ κριτήρια εἶναι οἱ οἰκονομικὲς λειτουργίες. Καὶ ὡς ἐλάχιστο μεταξὺ αὐτῶν κρίθηκε ἡ λειτουργία ἀγορᾶς.

Μόνιμη, συνεχὴς καὶ ρέουσα ἀγορὰ δημιουργήθηκε στὴν Ἑλλάδα μόλις τὸν 6ον αἰώνα. Ὡς τότε οἱ ἐμπορικὲς ἀνταλλαγὲς διεξάγονταν μὲ τὴ μεσολάβηση ἐμπόρων ποὺ μετακινοῦνταν (ἐν πορείᾳ). Οἱ νέοι μεσολαβητές, οἱ «κάπηλοι», ἦσαν μόνιμα ἐγκατεστημένοι καὶ συγκέντρωναν στὸ κατάστημά τους ἐμπορεύματα διαφόρων προελεύσεων. Μὲ αὐτὸν τὸν νεωτερισμὸ αὐξήθηκε ὁ ὄγκος τῶν συναλλαγῶν καὶ ἡ ποικιλία τῶν εἰδῶν ποὺ προσφέρονταν πρὸς πώληση· ἐπίσης ἡ ροὴ καὶ ἡ συνέχεια τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησης.

Σχεδὸν σύγχρονα μὲ τὴ μόνιμη ἀγορὰ σημειώθηκαν δύο ἄλλοι νεωτερισμοὶ ποὺ ἄσκησαν μεγάλη ἐπίδραση στὴν πρόοδο τῶν αστικῶν παραγωγικῶν δραστηριοτήτων. Ὁ ἕνας νεωτερισμὸς ἦταν ἡ κοπὴ νομίσματος, ἡ εἰσαγωγὴ τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας. Καὶ αὐτὸς ὁ νεωτερισμὸς συντέλεσε στὴν αὐξηση τῆς ροῆς τῶν συναλλαγῶν, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀπλοποίησή τους. Ὁ ἴδιος ἔδωσε μεγάλη ὥθηση στὴν ἀνάπτυξη τοῦ κλάδου τῶν ὑπηρεσιῶν. Ὁ ἄλλος νεωτερισμὸς σημειώθηκε στὸ χῶρο τῆς ἐργασίας: αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν δούλων μὲ ἀγορές, ἄλλαξαν οἱ σχέσεις μεταξὺ δουλοκτητῶν καὶ δούλων (οἱ δούλοι ἔγιναν οἱ ἴδιοι ἐμπορεύματα), ἄλλα-

ξαν ακόμη οι συνθήκες εκμεταλλεύσεως τῆς δουλικῆς ἐργασίας με στόχο τῆ μεγαλύτερη ἀπόδοση. Συνέπεια αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν ἦταν ἡ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγικότητος στὸν τομέα τῶν μεταποιήσεων καὶ σὲ ὀρισμένους κλάδους τοῦ τομέα τοῦ ἐμπορίου.

Αὐτὲς λοιπὸν οἱ τρεῖς ἀλλαγές, ποὺ σχεδὸν συγχρονίσθηκαν, σημάδεψαν τὴν εἴσοδο τῶν ἐλληνικῶν πόλεων στὴ φάση τῆς ἀστοποιήσεως, πρῶτα τῶν πιὸ προηγμένων καὶ σὲ λίγο πολλῶν ἄλλων ἀκόμη. Παλαιότερα ἀπὸ τὸν ἕκτον αἰῶνα οἱ ἐλληνικὲς πόλεις διάνυσαν μία φάση πρωτοαστική ποὺ ἄρχισε σὲ λίγες πρωτοπόρες πόλεις κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἑξῆ αἰῶνα καὶ ἐπεκτάθηκε βαθμιαία καὶ σ' ἄλλες. Ἡ πρωτοαστική φάση χαρακτηρίζεται ἀπὸ «ἀστικές» δραστηριότητες δηλαδὴ δευτεροβάθμιες καὶ τριτοβάθμιες, ἀλλὰ σὲ χαμηλὰ ἐπίπεδα, καὶ πρὸ πάντων χωρὶς λειτουργία ἀγορᾶς. Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἀπεικονίζουν κοινωνίες ποὺ δὲν εἶναι ἀκόμη πρωτοαστικές. Ἡ πρωτοαστική φάση φαίνεται νὰ ἐγκαινιάσθηκε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴ Ρόδο, τὴ Χαλκίδα καὶ τὴν Ἐρέτρια, ἀφοῦ ἄρχισαν ἐμπορικὲς σχέσεις μετὰ τὴν Ἀνατολή, ἴδρυσαν ἕνα ἐμπορικὸ πρακτορεῖο στὴν Ἀλ Μίνα τῆς Συρίας καὶ ἄρχισαν νὰ εἰσάγουν ποσότητες μετάλλων ἀπὸ τὴν Ἀνατολή ὡς πρώτη ὕλη γὰρ τὰ ἐργαστήριά τους. Σύντομα ἀκολούθησαν ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Ἀθήνα, ἔπειτα καὶ ὄλοένα περισσότερες ἐλληνικὲς πόλεις. Μεγάλη ὠθηση στὴν πρωτοαστικὴ ἀνάπτυξη ἔδωσε ἡ ἴδρυση ἐλληνικῶν ἀποικιῶν στὶς ἀκτὲς τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Εὐξείνου μετὰ τὴν Προποντίδα. Ἀνάμεσα σὲ μητροπόλεις καὶ ἀποικίες δημιουργήθηκαν ρεύματα ἀνταλλαγῶν καὶ αὐτὰ ἔδωσαν ὠθήσεις στὴν αὐξηση καὶ τὴ βελτίωση προϊόντων δευτέρου βαθμοῦ. Ἡ πρωτοαστικὴ ἀνάπτυξη ἔγινε μετὰ τὴ συγκέντρωση δευτεροβάθμιων καὶ τριτοβάθμιων παραγωγικῶν δραστηριοτήτων σὲ ὀρισμένους οἰκισμοὺς ποὺ ὡς τότε εἶχαν χαρακτῆρα κώμης. Ἀλλὰ σὲ μερικὲς περιπτώσεις προηγήθηκε ἡ συγκέντρωση σὲ μία κώμη τῶν μεγάλων γαιοκτητῶν ποὺ ἀποσύρονταν ἀπὸ τὴν παραγωγή καὶ μεταβάλλονταν σὲ καταναλωτές, ὑπὸ τὴν ἐννοια ποὺ ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω.

Ἐνῶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν πρῶτη ἀστοποίηση στὴν καθ' αὐτὸ ἀστοποίηση συντελέσθηκε σὲ πολλὲς ἐλληνικὲς πόλεις τὸν ἕκτον αἰῶνα, κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους ὑπῆρχαν ἀκόμη περιοχὲς τῆς ἐλλαδικῆς ἡπείρου ποὺ ὑστεροῦσαν. Οἱ Σπαρτιάτες ἀρνοῦνται νὰ ἀσκήσουν παραγωγικὰ ἐπαγγέλματα. Ὁ Ξενοφῶν μαρτυρεῖ ὅτι τὴν ἐποχὴ τοῦ ὑπῆρχαν οἰκισμοὶ ποὺ λέγονταν μὲν πόλεις, ἀλλὰ ἦσαν τόσο μικροσκοπικοὶ ποὺ δὲ μποροῦσαν νὰ συντηροῦν εἰδικευμένους τεχνίτες. Αἰῶνες ἀργότερα ὁ Παυσανίας ἐκπλήσσεται βλέποντας μιὰ πόλη μετὰ ἐμφάνιση χωριοῦ.

R É S U M É

**Contribution à l'étude des habitats urbains en Grèce entre 1000
et 330 avant J.-C.**

Le type d'habitat désigné en grec par le mot *polis* ne répond pas au type d'habitat auquel les langues modernes donnent les noms de *ville*, *cité*, etc. Le dénominateur commun des habitats appelés *poleis* est la présence d'une acropole, alors qu'une ville se doit de posséder, au moins, un marché régulier. Or ce trait ne fit son apparition en Grèce qu'au sixième siècle avant notre ère et sa diffusion fut lente. Les habitats urbains grecs abritaient sinon la totalité du moins une grande partie de la population de l'état-polis qui s'occupait de la production agricole. Les rapports entre ville et campagne tels qu'ils ont été définis d'après l'étude des villes européennes au moyen âge et plus tard ne sont qu'exceptionnellement attestés en Grèce antique. La grande majorité des états-poleis avaient un seul habitat, où cohabitaient privilégiés et non-privilegiés. Et dans la catégorie des états-poleis comprenant un ou plusieurs villages on retrouve, à quelques exceptions près, les mêmes groupes sociaux et juridiques en ville et en campagne. Enfin, le modèle européen d'urbanisation se réalisa très rarement en Grèce antique qui présente, en revanche, plusieurs autres modèles.
